

ՎՐԵԺ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ՆՈՐ ՉԵՌԱԳՐԵՐ ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ

Բրիտանական գրադարանի հայկական բաժնի վարիչ, երիտասարդ հայագետ դոկտ. Վրեժ Ներսիսյանը ձեռնամուխ է եղել Բրիտանական գրադարանի (նախկին Բրիտանական թանգարան) և Մեծ Բրիտանիայի մի շարք գիտական այլ հաստատություններում ու մասնավոր անձանց մոտ պահվող, և ցարդ չնկարագրված, հայերեն ձեռագրերի նկարագրությանը:

Ստորև տպագրում ենք 1978—79 թթ. լոնդոնում աճուրդով վաճառված և տեղի հայերի կողմից գնված երեք ձեռագրերի նկարագրությունը:

ԽՄԲ.

1

ՇԱՐԱԿՆՈՑ

[Գայլու ո՞վաւ]

ԶԿԸ—1319

Գրիչ՝ [Գրիգոր դպի՞ր]:

Թերթ՝ 293: Նյութ՝ մազաղաթ և թուղթ: Մեծություն՝ 17×12,7: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ մանր բոլորգիր: Տող՝ 23: Մանրանկարչություն— ճակատազարդեր՝ 81ա, 142բ, 170ա, 235բ, բուսական լուսանցազարդեր և թռչնազիր զարդագրեր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, գրոշմազարդ վեցթևյան աստղ և փոքրիկ վարդյակ աստղի կենտրոնում: Վիճակ՝ սկզբից և վերջից պակասավոր: 217ա և 254բ թերթերի ճակատազարդերը մկրատված և հանված:

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1ա—293բ [Շարակնոց]:

Բաղկացած է 2 մասից՝ 1ա—275ա և 276ա—293բ: Երկրորդ մասն սկսվում է «Կանոնովն սրբոյն Ներսիսի Հայոց հայրապետի» շարականով և ավարտվում «Ճանապարհ բարի Քրիստոս» Արևազալի ժամերգության երգով:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Գրչի

275բ Փա՛ռք... Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի թուականիս Հայոց ԶԿԸ (1319), ի թագաւորութեանս Հայոց Աւշնի որդւոյ արքային Հայոց երկրորդ Լեւնի և ի... (շար. թափված):

Հետազայի

291բ Սարգիս բանին սպասաւոր, աշխարհօ [S]ա[րա]ւնացի, բաղաբօ Մշեցի, աշակերտե[ա]լ մեծ հոգտոր և անկյաղթ փիլիսոփայի Գրիգորի մակա- նուամբ Մշեցի կոչիւր, և յետ վաղջանի նորա աշակերտս նորա Մաղափայ Դե- //նեցոյ, որ անկեղծ սիրով և հայրական խնամով [կրթեք զմեզ] յիմաստս աս- տուածային հանճարոյ, և ի թուարերու[թեան Ար]ենթական տումարի 226 (1526) ամին, ի թագաւորութեան Սուլքան Սուլէմանին և ի պարո[նու]թեան Տարաւն գաւառին Ամիր Շարափն, և ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Գլա- կա[յ] Սանիանոս արքեպիսկոպոսին զնեցի Շարակնոցս ի վայելումն և յի- շատակ անձին իմոյ, և ծնողաց իմոց, և ամենայն արեանառու մերձաւորաց իմոց: Եւ ով որ որ հանդիպէք այս գրոցս տեսանելով կամ զաղափարելով կամ աւկտելով, յիշեցէք ի Քրիստոս զերախտաւոր վարդապետին իմ զԳրիգոր և զՄաղափա, և զիս՝ զՍարգիս բանի սպասաւոր, և զճնաւդսն իմ, զամենայն ե- րախտաւորս իմ, և զուր յիշեալ լիցից ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, և ձեզ յի- շողացդ և մեզ յիշեցելոցս առ հասարակ ողորմեսցի: Ի վայելումն անձին իմոյ՝ յիշատակ Սարգիս բանի սպասաւորի, որ է լցեալ իմաստութեամբ՝ շնորհաւք Սուրբ Հոգւոյն. ամէն:

Կնքադրոշմ՝ 7ա «Մ. վ. Ս» (կրկ.):

Ձեռագրին կցված է Հ. Ն. Ակինյանի Բեյրութ, 5 հունիս 1945 թվակիր մի նամակը՝ հասցեագրված պրն. Մ. Սերոբյանին, ուր ենթադրում է, թե այս Շարակնոցը պետք է գրված լինի Երուսա- ղեմի № 2354 Շարակնոցի գրիչ Գրիգոր զպրի ձեռքով՝ նույն Գայ- լու ուխտում և մեջ է բերում հիշատակարանը (տե՛ս «Մայր ցու- ցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց», հատ. է, էջ 494):

2

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Քարերդ

ՌՀԲ—1623

Գրիչ՝ Թորոս սարկավագ: Մաացող՝ Ալեքսանոս վարդապետ:

Թերթ՝ 224 (չգրված՝ 221բ—222բ): Նյութ՝ թուղթ: Մեծուքյուն՝ 14×10,5: Գրուքյուն՝ միասյուն: Գիր՝ բուլղոգիր: Տող՝ 18: Մանրանկարչություն— ճակա- տազարդեր՝ Յա, 119ա: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, դրոշմազարդ հյուսածո շրջանակով և վարդյականման զարդերով: Պատառիկ-պահպանակ՝ սկզբում և վերջում երկու թերթ թուղթ, միասյուն, նոտրդիր, մասն «Թղթին Յովհաննոս»: Վիճակ՝ ԺԺ և ի պրակները թափված, կազմի փականներն ընկած, պատառիկ- պահպանակի սկզբի թերթերը պոկված:

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Յա—118բ Աղամգիրք է տեառն Առաքել Սիւնեցոյ: Ասացեալ ի վե- րայ Վցեօրեա[յ] արարչութեան—Նախ բան զեղեալքս ամենեքեան՝ |Երրորդու- թիւնն անեղական... |Արհնեալ Հայրն և Որդին և Սուրբ Հոգին [Տէր]:

Միայն Ա և Բ հատորները: Ա հատորն ունի 1907 թ. հրատարակության 26 գլուխներից 20-ը (1—8, 11—19, 21—23) և 2 հավելյալ գլուխներ՝ գլ. 17. «Վասն յէ՞ր այսպիսի պատճառաւ աւձն և բանսարկուն խարեցին զնախնին Ադամ», գլ. 21. «Վասն երրորդութեան», իսկ Բ հատորը՝ տպագրի 8 գլուխներից 3-ը (1, 4, 8) և 1 հավելյալ գլուխ՝ գլ. 3. «Վասն զգուշանալո զմեզ ի մեղաց»: Տարբեր է նաև Ա հատորի հիշատակարանը (տե՛ս ստորև):

—[Յիշատակարան Ա հատորի]

Այսբան խորհուրդ յատուկ բանի,
Որ յայտնեցաք յայսմ տառի,
Չեզ աղաչեմք, լսողք բանի,
Յիշման առնէք զիս արժանի:

Թվականս մեր ութ հարիւրի,
Յիսուներեք յարարարդի (1404),
Սա ասացաւ Առաքելի՛
Անուամբ միայն վարդապետի:

ԶԴաւիթ՝ հայրն իմ գովելի,
Եւ զՄելիք՝ մայրն իմ նազելի,
Ըզաէր Բարսեղն և զաէր Գրիգոր՝
Մեծ ճգնազգեացն յոյժ պանծալի:

Չձեզ աղաչեմք աղերսալի,
Յիշման առնէք զմեզ արժանի,
Յարբայութեան լինիք որդի,
Ի գալըստեան Տեառն Յիսուսի:

Բ 119ա—220ա [Բանք զանազանք]

1. 119ա—220ա [Յովհաննու Թուլկուրանցոյ Մեկնութիւն Աբարածոց]: Մովսէս խաւսի բնդ Աստուծոյ և ասէ— Սկըսաւ ի ըսկիզբն ըսկըզբան՝ |Արարիչ Աստուածն յաիտեան... |զԹուլկուրանցիս միշտ յիշեցէք, հայրք պատուական:

2. 161ա—169բ Ոտանատես Կարապետ վարդապետի [Բաղիշեցոյ] ասացեալ ի վերայ Աբարածոցս այս ուր գովի: Բաժին է Քամա[յ]—Եկայք, Ադամա[յ] որդիք, ամէն միտքան արհնեմք զարարիչն Աստուած... |Ինքն հարիւր և ութսունինըն թիւ այլ ի հետ նորայն (1540): |Ողորմելի Կարապետ վարդապետ և խիստ անպիտան...| Տունըս համարով նըսուն, և է սա բան իմաստութեան:

3. 170ա—187ա [Վարդանայ Արեւելցոյ] Աշխարհացոյց է այս և աշխարհաց պատմութիւն (համառօտ խմբագրութիւն)—... (180ա) Սեաստ՝ Սերաստիայ է, ուր կան սուրբ Քառասուրն և գեան Ալիս... և այնպէս առնէին Հայք մինչև ի ժողովրն Քաղէկոնի...

Հմմտ. «Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի», Փարիզ, 1960, էջ 23, տող 213—223:

4. 187բ—203բ Պատմութիւն Յովսիմոսի վարդապետի գնալ ի յԱքէնս ի մայր իմաստութեան և հանդիպումն վարձկանինն (վերջից սլակասավոր):

5. 204բ—210բ [Ղուկասայ վարդապետի կեղեցոյ] Սա տումար գեղեցիկ և օտանաւոր— Պատճէն Հրոսմա մեծ տումարին՝ Պարզեալ հարցրն մեր նախնի... (սկզբում ունի բանալի-աղյուսակ՝ 204ա):

6. 211ա—215ա [Առաքելի Սիւնեցոյ Յիշատակարան Աստուածաշունչ կոտակարանաց]— Տէր Առաքէլ դիտող Սիւնեաց, Ղուրկ և թաբուր յամէն շրնորհաց...

7. 215բ—219բ Տաղ գեղեցիկ ի Տարսունեցի եաշատուր վարդապետի. աւսացեալ է վասն հոգոյ—... ի հազար թվականին. Եւ ի ու վեց թիւ աւելին (1577) Յարմարեցաւ բան կարգին, Մեր կարեացս որչափ և էին:

8. 219բ—220ա Մոլորական [աստեղ] այսպէս իմացեր:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Գրչի

220ա—221ա Փա՛ւր... Արդ, գրեցաւ յԱղամգիրքս ձեռամբ անարժան և անիմաստ սուտանուն սարկաւազ Թորոսի, ի թւականիս Հայոց ի ՌՀԲ (1623) ամի, ի խնդրոյ բարեմիտ և հաւատարիմ Ալէքսանոս վարդապետին, որ է դա եախտեաց գաւառէն, որ այժմ Բաբերդ կոչեն, որ ետ գրել ըզսա յիշատակ իւր և ծնողացրն, հարն՝ Պաղոսին, մարն՝ Ելիսարունին, իրիցկնոջն՝ Արզուխանին, մահտեսի Լուսիարունին և իւր եղբարցն՝ Առաքելին և Աւագին, հարեղբարքս՝ Մատուրին և որդոյն՝ Թաղեոսին. ամեն:

Եւ արդ, երես անկեալ աղաչեմ զամենեանդ յիշել ի Տէր զանարժանս, որք հանդիպիր սմա կարդալով կամ արիւնակելով, աղաչեմ յիշել ի Տէր զանարուեստ գրիչս՝ Թորոս սարկաւազս, և ծնողս մեր, որ փոխեալ են առ Քրիստոս, յուսուցիչն իմ՝ տէր Մարութեն, որ փոխեալ է առ Քրիստոս, և այլ ամենայն երախտաւորքն մեր, որ հոգևոր խրատ են տրել մեզ, և ձեր յիշողացդ և մեր յիշեցելոց առ հասարակ ողորմեացի փրկիչն մեր Քրիստոս. ամեն:

Գրեցաւ գաւառս եախտեաց, ի դուն Սուրբ Աստուածած[ն]ին և Սուրբ Կարապետին, յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Պետրոս եպիսկոպոսին և միաբանիցս. ամեն:

Դարձեալ կրկին աղաչեմ յձեզ՝ զհանդիպողդ սմա, անմեղադիր լիբուր խոշորութեան գրիս և սղալանացս, զի կար մեր այս է ի դառն և ի նեղութեան ժամանակիս, որ երերուն և տատանն[ա]լ կան ազգն քրիստոնէից ի ձեռն դատաւորաց և անիրաւ պահանջողաց, որ Ապաղայ փաշան Արզում զապտ արաւ զարով:

Հետագայի

169բ Սարգիսըս Բաբերդացի

|| || || || || || || || || ||
|| || || || || || || || || ||

Եւ որդի Սուրաա հասըլին:

Եկեալ ի Բիւզանդիա,

Զարինակս այս գրքիլ տրւի,
 Զի սայ ինձ յիշատակ լինի
 Ի յանցման յաւո[ւ]րն իմ յետնի:
 Յետոյ տուաք ի վանք երկու ի դուռն Սրբոյն Գէորգայ,
 Ով հանէ՛ անի[ժեալ] լինի հոգի և մարմին նորա:
 222բ (թվականի մատիտագիր հաշվումներ):

3

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր Զուլա—Երեջակ

ՌՂԸ—1649

Գրիչ՝ վահրամ: Մաղկող՝ Մեսրոպ Խիզանցի:

Թերթ՝ 245: Նյութ՝ մագաղաթ: Մեծություն՝ 18×13,5: Գրություն՝ երկ-
 սյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանրանկարչություն—Ավետում՝ 1ա, Պայծա-
 րակերպութուն՝ 2բ, Խորաններ՝ 3բ—4ա (Եվսեբիոսի և Կարպիանոսի նկար-
 ներով), 5բ—12ա (համարարբառ կանոնների), կիսախորաններ՝ 14ա, 83ա,
 196ա, Մատթեոս՝ 13բ, Մարկոս՝ 82բ, Հովհաննես և Պրոխորոն՝ 195բ, բուսա-
 կան լուսանցազարդեր և թռչնագիր զարդագրեր: Վիճակ՝ սկզբից թերթահան.
 պակասում են տերունական նկարների մեծ մասը, Ղուկաս ավետարանիչի նը-
 կարը, համապատասխան Ավետարանի կիսախորանը և առաջին 6 գլուխները:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Գրչի

242ա—244ա Փա՛ռք... Ես Խիզանցի Մեսրոպ վարդապետս կոչեալ, որ էի
 տարագնաց եկաւորութեամբ բընակեալ ի Շօշ [յ]որջորջեալ ա[նուամբ] Գամ-
 բիւսակեր[տ] քաղաքիս, որ ըստ այժմու ասի Ասպահան, գրեցի տխեղժ և մեղ-
 սաներկ ձեռամբս Մեսրոպ Խիզանցի դպիրս աշակերտ իմոյ Վարհամ գծագրել
 ետու, և ըստ կարի ոսկինկար երանգօք վայելչացուցեալ, շնորհեցի եկեղե-
 ցեացդ Հայաստան[ե]ա[յ]ց՝ ի վայելումն և ի խրախճանութեանց մանկանց
 իւրոց, ի ժամանակս տերութեան Պարսից մանկանն, Շահ Ապազ կոչեցեալ,
 յաւուրսն որում գիմի հարկանէր թագաւորին արեւելեան հնդկաց ի վերա[յ]
 բերդին Ղանդահար կոչի ասացեալ, ի թուարերութեանս ՌՂԸ (1649)-ի, հայ-
 րապետութեանս Հայոց տեառն Փիլիպպոսի խարագնազգեաց ճգնաւորի:

Արդ, սկսեալ եղև արտագրերն Ըսպահան, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուա-
 ձածնին, և յաւարսն՝ ի սուրբ մենաստան Սուրբ Կարապետի, որ է նախագահ
 և երևելի յոյժ ի գաւառս Երեջաղայ, յառաջնորդութեամբ տէր Եսայեա քրտ-
 նաշան վարժապետի, որ յոյժ երկամբ աշխատի ի շինումն սրբոյ եկեղեցուս
 մեծի կոփածոյ քարամբ զեղեցկաշար ի հիացումն տեսողաց, յօրինելով ձե-
 ոամբ յոքնահնար Դաւիթ կոչեցեալ ուստայի, ըստ որում աղեխարշ սրտիւ պա-
 դատիմ յիշել զինքն և զարբանակեալ միարանսն իւր՝ զՄարտիրոս կպիսկո-
 պոսն, զտէր Յովհաննէս վարդապետն, զտէր Յովհանն և զտէր Ասիստակէսն
 և սրբ ի սիրով աշակերտ եղնն արու[ե]ստի... Յովհաննէս վարդապետն և զՎա-

գար և յԱրիստակէս կիսասարգաւազսն և զՊալիք տնտեսն, որ սիրական խրնամածով սփոփէր... և զամենեսեան որք զնովաւ կերան: Ընդ սոսին և զիս՝ զառածեալսն զՄեսրոպ դպիրս Խիզանցի, և զփեսացեալս իմ և զսիրասնունդ զաշակերտս իմ և զաշխատողս ընդ իս՝ զԳրիգոր արհեստասէրս, նաև ծնողսն իմ՝ զտէր Մարտիրոսն և զԽոնդֆառն, և զեղբայրս իմ զտէր Թաղեոսն և զՊարսամն, և զամենայն արեան մերձաւորսն յիշեցէք և Աստուած ողորմի ասացեր. ամէն:

Այս հիշատակարանի սկզբի երեք տողերը (242բ) գրել է Վահրամ գրիչը, իսկ շարունակութունը (243ա—244ա)՝ իր ուսուցիչ, հայտնի մանրանկարիչ Մեսրոպ Խիզանցին: Մեսրոպ Խիզանցու անվան առաջին անգամ հանդիպում ենք 1603—1604 թվականներին գրված մի ձեռագրում, որը 1975 թվականի ապրիլի 7-ին վաճառվեց Լոնդոնի Սորբի աճուրդային ընկերության կողմից: Մեսրոպ Խիզանցու կողմից մանրանկարված մեզ հայտնի վերջին ձեռագիրը (1651 թ.) պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների մատենադարանում (№ 93): Չեռագիրս, որ նախկինում պատկանել է նյույորքաբնակ հնավաճառ Հակոբ Գևորգյանին, 1979 թվականի ապրիլի 23-ին աճուրդում գնել է լոնդոնաբնակ մի հայ: